

ŞAĞIRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA SOSIAL MEDİANIN TƏSİR MEXANİZMLƏRİ

N.V. Bağırzadə

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan

E-mail: narminabaghirzada@icloud.com

Xülasə: Rəqəmsal dünya şagirdlərin sosial qarşılıqlı əlaqələrinin formalaşmasında getdikcə daha önəmli rol oynamağa başlayır. Tədqiqatçıların əksəriyyəti sosial medianın mənfi təsirlərini araşdırır, lakin sosial şəbəkələrin prososial davranışın formalaşmasına müsbət təsirləri barədə demək olar ki, heç bir araşdırma yoxdur. Bu tədqiqatın məqsədi sosial şəbəkələrin istifadəsinin, mənəvi kimliyin, empatiyanın və sosial özünəinamın şagirdlərdə prososial davranışın formalaşmasına necə təsir etdiyini araşdırmaqdır.

Açar sözlər: onlayn prososial davranış, sosial media istifadəsi, mənəvi kimlik, empatiya, sosial özünəinam

Giriş

Son illərdə rəqəmsal mühit şagirdlərin sosial qarşılıqlı əlaqələrinin formalaşmasında getdikcə daha mühüm rol oynamağa başlamışdır [10; 16]. Şagird və yeniyetmələr rəqəmsal vasitələrdən geniş şəkildə istifadə edirlər ki, bu da onlara həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilən onlayn qarşılıqlı əlaqədə olmağa imkan verir. Mənfi qarşılıqlı əlaqə kiber zorakılıq və kiber təcavüz kimi antisosial davranışlara səbəb ola bilər [8; 17]. Bununla belə, onlayn prososial davranış kimi tanınan müsbət cəhət rəqəmsal mühitlərdə başqalarına fayda verən və ya müsbət münasibətləri təşviq edən könüllü hərəkətləri əhatə edir [7]. Nümunələrə olaraq faydalı məlumatı paylaşmaq, xoş şərhlər göndərmək, yaxşılıq etmək və s. daxildir. Son illər ərzində müxtəlif texnologiya vasitələrindən istifadənin çoxalması, rəqəmsal mühitin insanların həyatında rolunun getdikcə böyüməsi bu barədə tədqiqat və araşdırmaların miqyasının artmasına gətirib çıxardı. Bu tədqiqatların əksəriyyəti mənfi təsirlərin araşdırılmasına yönəlmiş olsa da, bu məqalədə əsasən müsbət təsirlər aydınlaşdırılacaq.

Onlayn prososial davranış sağlam və davamlı rəqəmsal mühiti inkişaf etdirmək üçün çox vacibdir. O, onlayn platformalarda müsbət atmosfer yaratmağa kömək edir, emosional dəstək verir, konstruktiv fikir mübadiləsini təşviq edir və kiber aqressiyaya qarşı çıxmağa imkan verir [15]. Müsbət onlayn qarşılıqlı əlaqədə olmaq sosial əlaqəni artırır, əlaqələrin keyfiyyətini yüksəldir və yeniyetmələrin rifahını və özünə hörmətini dəstəkləyir [20]. Bu tədbirlər həm də sosial məsuliyyəti öyrədir və təhlükəsiz, əhatəli rəqəmsal məkan təşviq edir.

Onlayn prososial davranış təcrübəsi şagird və yeniyetmələrə empatiya, əməkdaşlıq və başqalarının perspektivlərini anlamaq kimi əsas şəxsiyyətlərarası bacarıqları inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu, onlara zərərli onlayn hərəkətlərin nəticələrini tanımağa imkan verir və

texnologiyadan ağıllı şəkildə istifadə edən məsuliyyətli nəslin yetişdirilməsinə töhfə verir. Müsbət onlayn qarşılıqlı əlaqə şəxsi, sosial və ictimai inkişafa fayda verir.

Əvvəlki tədqiqatlar sosial mediadan istifadə, əxlaqi şəxsiyyət, empatiya və sosial özünü effektivlik də daxil olmaqla, onlayn prososial davranışı formalaşdıran amilləri araşdırır [2; 7; 12]. Sosial media mənfi davranış riskləri daşısa da, o, həm də pul toplama, maarifləndirmə kampaniyaları və faydalı məzmun paylaşmaqla müsbət əlaqə imkanlarını təmin edir. Ağıllı istifadə edildikdə, sosial media sosial əlaqələri gücləndirir, empatiyanı təşviq edər və konstruktiv qarşılıqlı əlaqələri və icma dəstəyini təşviq edən sosial onlayn mühit qura bilər.

Sosial media istifadəsi və onlayn prososial davranış

Onlayn prososial davranış insanlara fayda təmin etmək və ya başqaları ilə müsbət münasibətləri gücləndirmək məqsədi ilə elektron mühitlərdə həyata keçirilən könüllü hərəkətlər kimi xarakterizə edilə bilər [7]. Buraya sosial şəbəkələr vasitəsilə dostlara emosional dəstək göstərmək, tədris materiallarını və məlumatı sinif yoldaşları ilə onlayn paylaşmaq, virtual mühitlərdə dostlara kömək etmək kimi məsələlər daxildir. İnternetdəki prososial davranışlara misal olaraq, bir dostun yazısını bəyənmək və ya kiməsə xoş mesaj göndərmək kimi kiçik hərəkətləri göstərmək olar. Bu davranış başqaları ilə müsbət münasibətlərin formalaşmasına kömək edir [9]. Sosial mediadan istifadənin təsiri ilə bağlı müzakirələr çox vaxt mənfi təsirlərlə əlaqələndirilir [8; 17], onlayn prososial davranış kimi müsbət təsirlər hələ də nadir hallarda vurğulanır. Şagird və yeniyetmələr tez-tez sosial mediadan həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaq və sosial şəxsiyyətlərini inkişaf etdirmək üçün əsas vasitə kimi istifadə edirlər [10]. Bu mühitdə sosial mediadan istifadə prososial davranışı müşahidə etmək, təqlid etmək və dəstəkləmək üçün platforma rolunu oynaya bilər [13]. Şagird və yeniyetmələr pis hərəkətlərlə mübarizə aparan və ya xeyriyyə kampaniyasında iştirak edən dostu dəstəkləmək kimi onlayn hərəkətlərin müsbət nümunələrini gördükdə, oxşar davranışda iştirak etmək üçün daha çox ilham alırlar. Məktəbli yeniyetmələr arasında sosial mediadan istifadənin intensivliyi onların onlayn prososial davranışlarına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər [6; 14]. Sosial mediadan intensiv istifadə edən yeniyetmələr öz sosial şəbəkələrini genişləndirmək və daha aktiv ictimai fəaliyyətlə məşğul olmaq potensialına malikdirlər. Onlar asanlıqla xeyriyyə kampaniyalarında iştirak edə, sosial problemlər haqqında məlumat paylaşa və ehtiyacı olan həmyaşıdlarına onlayn dəstək göstərə bilərlər [6]. Bununla belə, sosial mediadan həddindən artıq istifadə kiber zorakılıq və ya mənfi sosial müqayisə kimi qeyri-sağlam onlayn davranış riskini yarada bilər ki, bu da prososial davranışın inkişafına mane ola bilər [17].

Əxlaqi kimlik və empatiya

Mənəvi kimlik insanın mənlik anlayışının nə dərəcədə əxlaqlı bir insan olmaq ətrafında fırlanmasının ölçüsüdür [5]. Əxlaqi identiklik əxlaqi xüsusiyyətlərin məcmusunu ehtiva edir və bu atributların insanın mənlik hissi üçün nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bilavasitə bağlıdır [3]. Sosial idrak yanaşmasına əsaslanaraq, əxlaqi şəxsiyyət əxlaqi mənlik sxemi adlanan əqli bilik strukturuna malik olmağı ehtiva edə bilər; bu sxem şəraitin dəyişməsi ilə işə salına bilər [2]. Mənəvi şəxsiyyət, sosial mənlik sxemi kimi, özünü qavrayış əsasında strukturlaşdırılmış keyfiyyətlər toplusu kimi xarakterizə edilə bilər. Mənəvi şəxsiyyətin simvollaşdırılması insanın özünü əxlaqlı şəxs kimi açıq şəkildə təqdim etmək meylini ölçür [1].

Empatiya başqalarının emosiyalarını anlamaq və dolayısı ilə hiss etmək bacarığıdır [2; 5]. N.Eyzenberqə görə, empatiya əxlaqi kimliyin mühüm tərkib hissəsidir. Empatiyanın koqnitiv aspekti başqa bir insanın niyyətlərini, düşüncələrini və ya inanclarını anlamaq və təhlil etmək qabiliyyətini əhatə edir. Emosional aspekt, başqa bir insana qarşı emosional vəziyyətin tanınması nəticəsində yaranan emosional reaksiyanın yaşanmasını əhatə edir. Empatiya onlayn mühitlərdə fərdlərlə güclü sosial əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynayır [5; 11]. Yüksək səviyyədə empatiyaya malik olan məktəbli yeniyetmələr, həmyaşıdlarının təcrübələrinə və hisslərinə daha həssas reaksiya verə bildikləri üçün daha çox prososial hərəkətlərlə məşğul olurlar. Onlayn kontekstlərdə sosial mediadan istifadə zamanla artan koqnitiv və affektiv empatiya ilə əlaqələndirilir [5]. Xüsusilə, yeniyetmələrin sosial mediadan istifadəsi onların anlamaq (koqnitiv empatiya) və dostları ilə hisslərini bölüşmək (affektiv empatiya) qabiliyyətini artırır [18].

Sosial özünəinam fərdin başqaları ilə səmərəli ünsiyyət qurmaq və qarşılıqlı əlaqə qurmaq qabiliyyətinə inamını ifadə edir [4]. A.Banduraya görə, öz-özünə effektivlik, məqsədə effektiv şəkildə nail olmaq və əlverişli nəticələr əldə etmək potensialına və bacarığına müsbət inamdır. Sosial özünəinam sosial vəziyyətlərdə səmərəli özünüidarə və qarşılıqlı əlaqə qabiliyyəti ilə əlaqədardır. Onlayn kontekstdə onlayn ünsiyyət partnyorlarının sayının artırılması sosial səriştəni artırır [2].

Yeniyetmələr arasında onlayn prososial davranışın formalaşdırılmasında sosial özünəinamın əhəmiyyətini qiymətləndirməmək olmaz. Yüksək sosial səriştəliliyi olan məktəbli yeniyetmələr dəstək vermək, müsbət məlumatları bölüşmək və cəmiyyəti dəstəkləyən onlayn fəaliyyətlərlə məşğul olmaq üçün təşəbbüs göstərməkdə daha inamlıdırlar. Əvvəlki tədqiqatlar özünəinam və prososial davranış arasında müsbət korrelyasiya olduğunu göstərmişdir [19]. Xüsusilə, sosial özünəinam onlayn prososial davranışla müsbət əlaqələndirilir [12].

Yüksək sosial effektivliyə malik olan məktəbli yeniyetmələrin onlayn mühitlərdə dəyişiklik yaradan agentə çevrilmək, müsbət normalar yaratmaq və həmyaşıdlarını daha çox

pozitiv sosial davranışa yönəltmək ehtimalı daha yüksəkdir. Sosial özünəinamın gücləndirilməsi yeniyetmələrə onlayn çətinliklərlə daha inamla üzləşməyə, pozitiv və təşviqedici onlayn mühitə fəal şəkildə töhfə verməyə imkan verir.

Nəticə

Sosial mediadan istifadənin mənfi davranışlara təsiri ilə bağlı çoxlu araşdırmalar aparılıb. Buna baxmayaraq sosial mediadan istifadənin müsbət təsiri hələ geniş şəkildə öyrənilməmişdir. Buna görə də, bu araşdırma sosial mediadan istifadənin şagird və yeniyetmələrin onlayn prososial davranışına təsirini araşdırmaq məqsədi daşıyıb və bu onlayn prososial davranışın əxlaqi kimlik, empatiya və sosial özünəinamın müsbət cəhətdən formalaşmasına vasitəçi rolunu nəzərdən keçirib.

Tədqiqatın nəticələri sübut edir ki, sosial mediadan istifadə onlayn prososial davranışa müsbət təsir göstərə bilər [6]. Rəqəmsal media vasitəsilə sosial qarşılıqlı əlaqə şagirdlərə sosial fəaliyyətlərdə iştirak etməyə, daha geniş sosial şəbəkələr qurmağa, müsbət təcrübələri bölüşməyə, emosional dəstək verməyə və xeyriyyə kampaniyalarında iştirak etməyə imkan verir. Həddindən artıq istifadə isə zorakılıq və ya kiber təhlükə kimi mənfi təsirlərlə nəticələnə bilər [8; 17]. Dəstəkləyici onlayn mühit yaratmaq üçün sosial mediadan pozitiv istifadənin dərinədən dərk edilməsi vacibdir.

Mənəvi kimliyin onlayn prososial davranışa müsbət təsir göstərdiyi aydınlaşdırılıb və sosial mediadan istifadə ilə prososial hərəkətlər arasında vasitəçi rolunu oynadığı müəyyən edilib [4; 12]. Düzgün əxlaqi kimliyə malik olan məktəbli yeniyetmələr onlayn ünsiyyətdə etik dəyərləri daha çox tətbiq edirlər. Onlar başqalarının təcrübələrinə həssaslığı artırmaq və dəstəkləyici hərəkətləri həvəsləndirmək yolu ilə onlayn prososial davranışa da müsbət təsir göstərir [4; 18]. Sosial özünəinam yeniyetmələrin müsbət onlayn davranışda iştirak etmək, icmalar qurmaq və dəstəkləyici əlaqələr qurmaqda inamını artırır [2; 19].

Araşdırmalar yeniyetmələr arasında onlayn prososial davranışı gücləndirmək üçün əxlaqi şəxsiyyət, empatiya və sosial özünəinamın təşviq edilməsinin vacibliyini vurğulayır. Onlayn prososial davranış rəqəmsal dövrdə yeniyetmə tələbələrə aşılmalı olan yeni xarakter formasını təmsil edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Aquino K., & Reed A., (2002), The self-importance of moral identity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423–1440.
2. Bandura A., (1997), *Self-efficacy: The exercise of control*, W. H. Freeman.

3. Caprara G. V., Alessandri G., & Eisenberg N., (2012), Prosociality: The contribution of traits, self-efficacy, and moral identity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1289–1305.
4. Caprara G. V., Barbaranelli C., Pastorelli C., Bandura A., & Zimbardo P. G., (2000), Prosocial foundations of children's academic achievement, *Psychological Science*, 11(4), 302–306.
5. Eisenberg N., & Miller P. A., (1987), The relation of empathy to prosocial and related behaviors, *Psychological Bulletin*, 101(1), 91–119.
6. Ellison N. B., Steinfield C., & Lampe C., (2007), The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168.
7. Erreygers S., Smetana J. G., & Vansteenkiste M., (2020), Online prosocial behavior: Conceptualization, theoretical foundations, and directions for research, *Frontiers in Psychology*, 11, 1140.
8. Kowalski R. M., Giumetti G. W., Schroeder A. N., & Lattanner M. R., (2014), Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth, *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
9. Kuss D. J., & Griffiths M. D., (2015), Social networking sites and addiction: Ten lessons learned, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12(3), 2519–2550.
10. Lenhart A., & Madden M., (2007), Teens, privacy & online social networks: How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace, Pew Internet & American Life Project.
11. Lenhart A., et al. (2015), Teens, social media & technology overview 2015. Pew Research Center.
12. Lim M. M., & Kim S., (2018), Moral identity as a mediator in online prosocial behavior among adolescents, *Journal of Adolescence*, 68, 91–101.
13. Oh H., Ozkaya E., & LaRose R., (2014), How does online social networking enhance life satisfaction? The relationships among online and offline social support, Internet self-efficacy, and psychological well-being. *Computers in Human Behavior*, 30, 69–78.
14. Patchin J. W., & Hinduja S., (2010), Cyberbullying and self-esteem, *Journal of School Health*, 80(12), 614–621.
15. Pouwels J. L., et al. (2018), Online prosocial behavior and its protective role against cyber aggression, *Computers in Human Behavior*, 84, 58–65.

16. Subrahmanyam K., & Šmahel D., (2011)., Digital youth: The role of media in development, Springer.
17. Tokunaga R. S., (2010), Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization, *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277–287.
18. Valkenburg P. M., Peter J., & Schouten A. P., (2006)., Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem, *CyberPsychology & Behavior*, 9(5), 584–590.
19. Valkenburg P. M., & Peter J., (2011), Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks, *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 121–127.
20. Valkenburg P. M., Peter J., & Schouten A. P., (2006), Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem, *CyberPsychology & Behavior*, 9(5), 584–590.

MECHANISMS OF SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON STUDENT PERSONALITY DEVELOPMENT

N.V. Baghirzada

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract: The digital environment is increasingly playing a pivotal role in shaping students' social interactions. While the majority of research has examined the negative impacts of social media, there remains a scarcity of studies investigating its positive influence on the development of prosocial behavior. This study aims to explore the effects of social media use, moral identity, empathy, and social self-efficacy on the cultivation of prosocial behavior among students. The findings provide insights into how these factors interact to foster positive social engagement in online contexts.

Keywords: Online prosocial behavior, social media use, moral identity, empathy, social self-efficacy.